

Uitstel van gezinsvorming: culturele dynamiek of structurele verandering?

Karel Neels¹

Summary

Fertility postponement: cultural dynamics or structural change?

Cultural and economic theories of demographic change interpret the changing patterns of nuptiality and fertility that have emerged since the mid 1960s as coherent emanations of an ideational shift, or conversely, as the outcome of a limited set of economic principles. In this article, the claims of cultural and economic arguments are tested using the maternity histories and histories of marital status of 2,172,556 Belgian women born between 1921 and 1975. This unique body of data allows to reconstruct patterns of birth-order-specific fertility as a function of educational attainment, labor force participation and regional settings over an extended period of time. The longitudinal results indicate that the demographic trends that emerged since the mid 1960s are not closely related at the individual level and offer new insights for the integration of cultural and economic arguments.

1. Inleiding

Sinds 1970 is de leeftijd van vrouwen bij de geboorte van hun eerste kind in België en andere Europese landen fors toegenomen. Dit uitstel van gezinsvorming lijkt deel uit te maken van een breder patroon van veranderend demografisch gedrag en valt samen met het uitstel van het huwelijk, de dalende huwelijksfrequentie, de toename van het ongehuwd samenwonen, de toename van echtscheidingscijfers en de daling van de vruchtbaarheid onder het niveau dat vereist is om generaties op termijn te vervangen (Council of Europe, 2004). Hoewel de demografische veranderingen in België vergelijkbaar zijn met de trends die worden opgetekend voor andere Europese landen, beschikt België in tegenstelling tot andere landen over unieke longitudinale gegevens om dergelijke ontwikkelingen in detail te analyseren. De Belgische volkstelling bevat namelijk de volledige geschiedenis van burgerlijke staat en vruchtbaarheid voor alle vrouwen van 14 jaar en ouder. De keuzes die werden gemaakt rond huwelijk en gezinsvorming kunnen aan de hand van deze gegevens bovendien niet alleen in verband worden gebracht met het behaalde opleidingsniveau en de arbeidsmarktparticipatie van vrouwen, maar ook met de regionale context waarin deze keuzes tot stand komen.

In dit artikel wordt voor België onderzocht of de verschillende trends die worden opgetekend sinds de vroege jaren zeventig ook daadwerkelijk een coherent gedragspatroon vormen op individueel niveau. Verder worden de aanspraken van zowel culturele theorieën als neoklassieke economische theorieën tot de verklaring van veranderend demografisch gedrag getoetst aan de hand van longitudinale gegevens voor België. Meer bepaald wordt onderzocht of het uitstel van gezinsvorming – dat mede verantwoordelijk is voor de lage vruchtbaarheidscijfers die sinds circa 1970 worden opgetekend – begrepen moet worden vanuit een culturele dynamiek en dus integraal deel uitmaakt van de tweede demografische transitie, dan wel of dit uitstel verklaard kan worden door de sterke toename van onderwijs- en arbeidsmarktparticipatie bij vrouwen in deze periode en dus een gevolg is van structurele veranderingen.

2. Theorie en hypothesen

Culturele en economische verklaringen van demografisch gedrag stellen dat de veranderingen die sinds circa 1960 plaatsvinden op het gebied van huwelijk en gezinsvorming de coherente uiting vormen van veranderende waardepatronen, dan wel dat ze de logische uitkomst zijn van een beperkt aantal economische principes. Volgens de neoklassieke economische benadering weerspiegelen het toenemende uitstel van het huwelijk, de dalende huwelijksfrequentie en de toename van echtscheidingen de toegenomen economische zelfstandigheid van vrouwen (Becker, 1981). Ook het uitstel van gezinsvorming en het ontstaan van vruchtbaarheid onder het niveau dat vereist is om generaties te vervangen, vormen een illustratie van de hoge opportuiniteitskosten die verbonden zijn aan het ouderschap voor de groeiende groep van hoogopgeleide vrouwen. De neoklassieke verklaring van demografisch gedrag is in wezen een uitbreiding van de klassieke economische analyse van vraag en aanbod met betrekking tot consumptiegoederen. Volgens deze benadering worden in een huishouden marktproducten gecombineerd met tijd van leden van het huishouden om doelen te realiseren, zoals het opvoeden van kinderen. De vraag naar kinderen zal dan ook afnemen naarmate de marktwaarde van de tijd die door leden van het huishouden in kinderen wordt geïnvesteerd, toeneemt. Voor hoogopgeleide vrouwen wordt dan ook een lagere vruchtbaarheid verwacht, omdat voor hen de opportuiniteitskosten van een gezin hoger zijn dan voor laagopgeleide vrouwen. Dit neoklassieke model biedt in essentie een structurele verklaring van veranderend demografisch gedrag. De verandering van voorkeuren en opportuiniteiten die aanleiding geeft tot veranderd demografisch gedrag weerspiegelt de verandering in de sociale posities die individuen innemen – in het geval van individuele sociale mobiliteit – of van de mogelijkheden verbonden aan bepaalde sociale posities – in het geval van structurele sociale mobiliteit (Palloni, 2001). Aangezien voorkeuren in deze theorie worden opgevat als een stabiel gegeven, worden verschillen in demografisch gedrag begrepen in termen van verschillen in opportuiniteiten. Voorkeuren en ook waarden worden in deze visie in andere woorden herleid tot intermediaire variabelen in de verklaring van demografisch gedrag (Pollak & Cotts-Watkins, 1993).

In de lijn van de neoklassieke economische verklaring wordt een duidelijke gradiënt ver-

wacht in functie van opleidingsniveau. Met het oog op het verzilveren van het behaalde diploma op de arbeidsmarkt en het consolideren van de arbeidsmarktpositie verwachten we dat uitstel van huwelijk en gezinsvorming vaker voorkomt bij hoogopgeleide vrouwen. Aangezien het huwelijk als middel tot bestaanszekerheid zeker bij de groep van hoogopgeleide vrouwen sterk aan belang heeft ingeboet, worden ook lagere huwelijksfrequenties en hogere echtscheidingscijfers verwacht. De opportuniteitskosten verbonden aan ouderschap zijn eveneens hoger voor de steeds toenemende groep van hoogopgeleide vrouwen, en dus wordt verwacht dat afstel van gezinsvorming bij deze groep vaker voorkomt. Met betrekking tot regionale verschillen wordt in eerste instantie verwacht dat Vlaanderen meer gekenmerkt zal worden door uitstel en afstel van huwelijk en gezinsvorming omwille van het hogere opleidingsniveau en de sterkere arbeidsmarktparticipatie in deze regio. Voor vrouwen met gelijke kenmerken wordt echter weinig regionale differentiatie verwacht op het gebied van hun demografisch gedrag.

In tegenstelling tot de neoklassieke economische visie neemt verandering van voorkeuren en waarden een prominente plaats in culturele verklaringen van demografisch gedrag in. Lesthaeghe en Van de Kaa zien in het uitstel van huwelijk en gezinsvorming, de dalende huwelijksfrequentie, de toename van echtscheidingen en de opkomst van het ongehuwd samenwonen een tweede demografische transitie (Lesthaeghe & Van de Kaa, 1986). De veranderingen op demografisch vlak worden door deze auteurs gekoppeld aan de toegenomen aspiraties van de jongere generaties met betrekking tot consumptie, het toenemende belang dat gehecht wordt aan levenskwaliteit en vrije tijd en tot slot de opkomst van 'postmaterialistische waarden', zoals het belang dat gehecht wordt aan zelfontplooiing en vrije meningsuiting. Structurele veranderingen, zoals de toename van onderwijsparticipatie, hebben wellicht sterk bijgedragen tot de verspreiding van dergelijke nieuwe waarden, maar de rol die is weggelegd voor waardepatronen in de theorie van de tweede demografische transitie overstijgt die van intermediaire variabele. Deze visie op het belang van culturele factoren in demografische ontwikkelingen na 1960 is geënt op onderzoek dat in de jaren zestig en zeventig is uitgevoerd in het kader van het 'Princeton Fertility Project' naar de eerste demografische transitie in Europa (Coale & Cotts-Watkins, 1986).² Verwacht werd dat de daling van de huwelijksvruchtbaarheid aan het einde van de negentiende eeuw zich het snelst zou hebben gemanifesteerd in regio's met een sterk opkomende industrialisering, omdat de economische rol van het gezin – en dus ook de economische waarde van kinderen – in die regio's het sterkst werd aangetast. In het onderzoek dat is uitgevoerd voor België, is de verwachte correlatie tussen industrialisering en de dalende huwelijksvruchtbaarheid weliswaar aangetroffen, maar de regionale differentiatie tussen de snelle vruchtbaarheidsdaling in Wallonië en de terughoudende inzet in Vlaanderen bleek niet te kunnen worden verklaard door het verschil in industrialisering tussen beide regio's (Lesthaeghe, 1977). De opkomst van industrialisering had namelijk een sterk verschillende impact op het morele of ideologische klimaat in beide regio's. In Wallonië had het aanvankelijke misbruik door de bourgeoisie van het nieuwe arbeidersproletariaat en vooral de oogluikend goedkeurende houding van de kerk ten aanzien van deze praktijken geleid tot de volledige verwerping van religieuze symbolen bij de arbeiders en het ontstaan van een sterk geseculariseerde arbeidersbeweging, die zou uitmonden in het ontstaan van de socialistische partij aan het begin van de

twintigste eeuw (Witte, Craeybeckx & Meynen, 1997). Deze tactische fout – gegeven het toenemend electorale belang van de arbeiders – werd te laat ingezien door de katholieke burgerij om het tij nog te keren in Wallonië. Toen de industrialiseringsgolf aan het einde van de negentiende en vooral het begin van de twintigste eeuw echter oversloeg naar Vlaanderen, werd de nieuwe klasse van Vlaamse arbeiders opgevangen in katholieke arbeidersbewegingen om te verhinderen dat de positie van de socialisten ook in Vlaanderen een hoge vlucht zou nemen onder invloed van de industrialisering, zoals dat enkele decennia eerder in Wallonië was gebeurd. De electorale strijd om de stem van de arbeider die nu was ingezet als gevolg van het algemeen meervoudig stemrecht en later het algemeen enkelvoudig stemrecht in 1919, maakte dat naast de arbeidersbewegingen ook verenigingen werden opgericht voor jongeren, vrouwen en landbouwers die steeds waren geschoeid op katholieke dan wel socialistische leest.

Het ontstaan van de verzuiling aan het einde van de negentiende eeuw heeft een stempel gedrukt op de Belgische samenleving in de twintigste eeuw. De demografische ontwikkelingen die plaatsvinden sinds de jaren zestig – en het regionaal patroon waardoor deze veranderingen worden gekenmerkt – moeten volgens de theorie van de tweede demografische transitie dan ook begrepen worden in het licht van de ideologische verzuiling die kenmerkend is voor de Belgische samenleving sinds het begin van de twintigste eeuw. Uit onderzoek aan de hand van geaggregeerde gegevens blijkt inmiddels dat de toename van geboorten buiten het huwelijk, ongehuwd samenwonen en echtscheidingen sinds 1960 opnieuw wordt gekenmerkt door hoge aantallen in Wallonië en Brussel, terwijl deze fenomenen een minder hoge vlucht nemen in Vlaanderen (Lesthaeghe & Neels, 2002). In de lijn van de theorie van de tweede demografische transitie wordt hier dan ook verwacht dat uitstel en afstel van gezinsvorming gekenmerkt worden door eenzelfde regionaal patroon als ongehuwd samenwonen, geboorten buiten het huwelijk en echtscheiding met een sterk uitstelgedrag in Wallonië en Brussel en een minder uitgesproken uitstelbeweging in Vlaanderen.

3. Gegevens en methodologie

Voor de analyse is gebruikgemaakt van de anonieme individuele gegevens uit de volkstelling van 1991. Voor alle vrouwen van 14 jaar en ouder bevat deze bron de datum van het eerste huwelijk, het aantal kinderen en de geboortejaren van deze kinderen. De gegevens zijn verder aangevuld met de geschiedenis van burgerlijke staat uit het rijksregister. Alle demografische indicatoren in dit onderzoek zijn retrospectief berekend op basis van deze bronnen. Validatie van deze indicatoren tegenover gepubliceerde statistische reeksen toont aan dat de vertekening die gepaard gaat met het retrospectieve onderzoeksdesign, zeer beperkt is (Neels, 2006). Periodematen die retrospectief zijn berekend, zoals het totale vruchtbaarheidscijfer en de gemiddelde moederschapsleeftijd, blijken volledig betrouwbaar voor de periode tussen 1960 en 1990. Ook de cohortengegevens met betrekking tot het aantal kinderen per vrouw en de gemiddelde moederschapsleeftijd blijken betrouwbaar voor vrouwen geboren tussen 1918 en 1951, hoewel de kwaliteit nog merkbaar verbetert bij vrouwen geboren na 1930. De retrospec-

tieve vruchtbaarheidsindicatoren die onderscheid maken naar de rang van geboorten, wijken wel af van de registratiegegevens. Dit verschil is vermoedelijk te wijten aan het feit dat de analyses in dit onderzoek betrekking hebben op de natuurlijke rang van geboorten, terwijl statistische reeksen in België nog steeds betrekking hebben op de rang van de geboorte in het huidige huwelijk.³ De kwaliteitscontrole van de demografische gegevens in de volkstelling van 1991 toont ten slotte aan dat onvolledige informatie met betrekking tot het eerste huwelijk, het aantal kinderen en de geboortejaren van kinderen vaker voorkomt bij vrouwen die niet in het bezit zijn van de Belgische nationaliteit. De analyse wordt bijgevolg beperkt tot Belgische vrouwen met een volledige geschiedenis op het gebied van vruchtbaarheid en burgerlijke staat.⁴

De longitudinale analyse van vruchtbaarheidsprofielen gebeurt in drie fasen. In een eerste fase zijn de geaggregeerde vruchtbaarheidsprofielen voor opeenvolgende vijfjaarlijkse generaties geboren tussen 1931 en 1965 gereconstrueerd. Daarbij is telkens een bijkomend onderscheid gemaakt tussen eerste, tweede en derde geboorten. Deze vruchtbaarheidsprofielen zijn cumulatief weergegeven en geven voor elke leeftijd tussen 15 en 49 jaar het percentage vrouwen weer dat op die leeftijd al een eerste, tweede of derde kind heeft. Het verschil tussen het vruchtbaarheidsprofiel van generaties geboren na 1936 met het profiel van vrouwen geboren tussen 1931 en 1935 geeft voor elke leeftijd weer hoe sterk het percentage vrouwen met een eerste, tweede of derde kind in de generaties geboren na 1936 hoger ligt of achterblijft ten opzichte van vrouwen geboren tussen 1931 en 1935. De vergelijking van cumulatieve vruchtbaarheidsprofielen voor opeenvolgende generaties schetst met andere woorden treffend de sterke verschuivingen die hebben plaatsgevonden in de timing van gezinsvorming alsook veranderingen in het percentage vrouwen dat uiteindelijk een eerste, tweede of derde kind krijgt.

In een tweede fase van de analyse zijn de geaggregeerde vruchtbaarheidsprofielen van elke generatie verder opgesplitst naar opleidingsniveau, arbeidsmarktparticipatie en gewest. Dit gebeurde opnieuw voor geboorten van eerste, tweede en derde rang. Deze opsplitsing laat toe om het demografische gedrag van opeenvolgende generaties vrouwen op een meer correcte manier te vergelijken. Meer bepaald kan worden nagegaan in hoeverre er nog sterke verschillen tussen generaties blijven bestaan wanneer vrouwen met gelijke kenmerken worden vergeleken. Voor de opsplitsing naar opleiding is onderscheid gemaakt tussen 5 opleidingsniveaus: 1) geen diploma of enkel een diploma van het basisonderwijs, 2) lager secundair onderwijs, 3) hoger secundair onderwijs, 4) hoger onderwijs van het korte type (3 jaar) en tot slot 5) universitair onderwijs alsook niet-universitair hoger onderwijs van het lange type. Vrouwen van wie het opleidingsniveau onbekend is, zijn ondergebracht bij de groep met een diploma van lager secundair onderwijs omdat hun demografisch profiel zeer nauw bij dat van de betreffende groep aansluit.

De opsplitsing van vruchtbaarheidsprofielen naar arbeidsmarktparticipatie berust op een dichotomie met enerzijds vrouwen die nooit betaald werk hebben verricht en anderzijds vrouwen die wel ooit hebben gewerkt. Aangezien gedetailleerde gegevens over de volledige loopbaan niet voorhanden zijn in de volkstelling van 1991, maakt de indicator van arbeidsmarktparticipatie geen verder onderscheid naar de duur van arbeidsparticipatie. Het onderscheid naar type arbeid is evenmin in rekening gebracht, maar dit probleem wordt gedeeltelijk opgevangen door

het onderscheid dat is gemaakt naar opleidingsniveau. Het onderscheid naar arbeidsmarktparticipatie in deze analyse is niet gericht op het vaststellen van een causaal effect van arbeidsmarktparticipatie op demografisch gedrag, maar geeft weer in welke mate de vruchtbaarheidsprofielen van vrouwen die gezin en werk combineren, afwijken van de vruchtbaarheidsprofielen van vrouwen die geen betaald werk verrichten. Zelfs wanneer gedetailleerde retrospectieve gegevens over de volledige beroepsloopbaan voorhanden zouden zijn in de volkstelling van 1991, zou evenmin een causaal effect van arbeidsmarktparticipatie kunnen worden vastgesteld door geschiedenissen op het gebied van vruchtbaarheid te analyseren in functie van longitudinale gegevens rond arbeidsmarktparticipatie. De correspondentie tussen beide geschiedenissen kan immers het gevolg zijn van de voorafgaande beslissing om een loopbaan en een gezin te combineren. De correlatie tussen arbeidsmarktparticipatie en demografische gedrag weerspiegelt in dat geval een schijnverband zonder dat er sprake is van een causale invloed van arbeidsmarktparticipatie op demografisch gedrag (zie Blake, 1965 en vooral Ní Brolcháin, 1993).

Vruchtbaarheidsprofielen zijn eveneens opgesplitst naar regio. Hierbij is een onderscheid aangehouden tussen het Nederlandstalige Vlaanderen, het Franstalige Wallonië en het Brussels hoofdstedelijke gewest. De opsplitsing naar opleidingsniveau, arbeidsmarktparticipatie en regio levert dertig subgroepen op die in de analyse zijn vergeleken.

In de derde en laatste fase van de analyse zijn door middel van directe standaardisatie verwachte vruchtbaarheidsprofielen berekend voor de generaties geboren na 1936 om na te gaan in hoeverre de verandering van geaggregeerde vruchtbaarheidsprofielen over opeenvolgende generaties verklaard kan worden door de toename van onderwijs- en arbeidsmarktparticipatie. De procedure wordt hier geïllustreerd voor eerste geboorten, maar verloopt analoog voor geboorten van tweede en derde rang. Voor elke generatie kan het geaggregeerde vruchtbaarheidsprofiel voor eerste geboorten worden uitgedrukt als een gewogen som:

$$F(a) = \sum_{i=1}^{30} f(a)_i w(a)_i$$

waarbij $F(a)$ het leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfer voor eerste geboorten weergeeft op leeftijd a , $f(a)_i$ het leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfer weergeeft op leeftijd a voor elk van de dertig groepen gedefinieerd in termen van opleidingsniveau, arbeidsmarktparticipatie en regio en $w(a)_i$ het aandeel van elk van deze groepen weergeeft in de betrokken generatie. Een verandering in het geaggregeerde vruchtbaarheidsprofiel van eerste geboorten over opeenvolgende generaties kan met andere woorden veroorzaakt worden door (i) autonome veranderingen in de vruchtbaarheidsprofielen van de verschillende groepen naar opleidingsniveau, arbeidsmarktparticipatie of regionale context, of (ii) door veranderingen in het gewicht van deze verschillende groepen in de samenstelling van opeenvolgende generaties. Door de berekening van gestandaardiseerde vruchtbaarheidsprofielen voor de generaties geboren tussen 1936 en 1970 is deze laatste bron van variatie geneutraliseerd:

$$F(a)' = \sum_{i=1}^{30} f(a)_i s(a)_i$$

waarbij $F(a)'$ het gestandaardiseerd leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfer weergeeft op leeftijd a , $f(a)_i$ het geobserveerde leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfer weergeeft voor elk van de dertig groepen gedefinieerd in termen van opleidingsniveau, arbeidsmarktparticipatie en gewest en $s(a)_i$ het aandeel van deze groepen weerspiegelt in de generatie vrouwen geboren tussen 1931 en 1935. De verwachte vruchtbaarheidsprofielen voor de opeenvolgende vijfjaarlijkse generaties geboren tussen 1936 en 1970 geven in andere woorden weer hoe het vruchtbaarheidsprofiel van deze generaties eruitziet wanneer de samenstelling van de generaties geboren na 1936 in termen van opleidingsniveau, arbeidsmarktparticipatie en regionale verdeling identiek blijft aan de samenstelling van de generatie geboren tussen 1931 en 1935. Een sterk verschil tussen de geobserveerde en verwachte vruchtbaarheidsprofielen geeft in andere woorden aan dat de toename van onderwijs- en arbeidsmarktparticipatie een belangrijke rol speelt bij de verandering van vruchtbaarheidsprofielen over opeenvolgende generaties. Een beperkt verschil tussen geobserveerde en verwachte vruchtbaarheidsprofielen toont daarentegen aan dat de toename van onderwijs- en arbeidsmarktparticipatie een beperkte rol speelt bij de verklaring van veranderende vruchtbaarheidsprofielen.

4. Resultaten

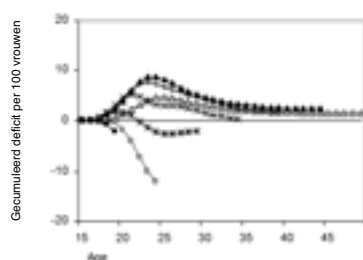
4.1 Eerste geboorten

Een van de opvallendste evoluties die zich sinds 1970 hebben gemanifesteerd, is de sterke terugval van het totale vruchtbaarheidscijfer van eerste geboorten. Waar 96 percent van de vrouwen minstens één kind zou krijgen volgens de vruchtbaarheidscijfers van 1964, valt dit percentage terug tot 88 percent aan het einde van de jaren zestig en zelfs 66 procent in 1985. Deze daling van het totale vruchtbaarheidscijfer van eerste geboorten valt samen met een sterke uitstelbeweging van het ouderschap. De ingrijpende verschuivingen in de timing van het eerste kind worden geïllustreerd in figuur 1a voor vrouwen geboren tussen 1931 en 1965. In de figuur is het vruchtbaarheidsprofiel van eerste geboorten voor opeenvolgende vijfjaarlijkse cohorten geboren tussen 1936 en 1970 vergeleken met het vruchtbaarheidsprofiel van de generatie vrouwen geboren tussen 1931 en 1935. Bij de generaties geboren in de vroege jaren dertig had 5,4 percent van de vrouwen al een eerste kind rond de leeftijd van 19 jaar, 44,8 percent rond de leeftijd van 24 jaar, 75,4 percent rond de leeftijd de 29 jaar en 82,6 percent rond de leeftijd van 34 jaar. Het percentage vrouwen met minstens één kind bereikt 84,6 percent op leeftijd 39 en stijgt nauwelijks nog na die leeftijd. Uit figuur 1a blijkt dat vrouwen geboren tussen 1936 en 1955 hun eerste kind weliswaar op jongere leeftijd krijgen, maar dat het percentage vrouwen dat ooit kinderen krijgt in deze generaties uiteindelijk nauwelijks hoger ligt dan bij vrouwen geboren in de vroege jaren dertig. Deze situatie verandert enigszins bij de cohorten geboren na 1956. Het percentage vrouwen met minstens één kind op de leeftijd van 29 jaar ligt bij de generatie vrou-

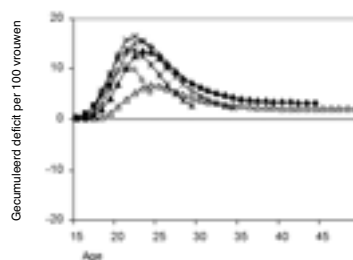
wen geboren tussen 1956 en 1960 circa 2 procent lager dan bij vrouwen geboren in de vroege jaren dertig. Het uitstel van vruchtbaarheid is echter zeer prominent aanwezig bij de generaties geboren na 1960. Bij de generaties geboren tussen 1961 en 1965 ligt het percentage vrouwen met minstens één kind tegen de leeftijd van 24 jaar ruim 13 procent lager dan bij vrouwen geboren tussen 1931 en 1935.

Figuur 1: Gecumuleerd verschil in het percentage vrouwen met minstens één kind naar leeftijd. Vergelijking van het vruchtbaarheidsprofiel van de generaties geboren tussen 1936 en 1970 met het profiel van vrouwen geboren tussen 1931 en 1935

Figuur 1a: Geobserveerde profielen

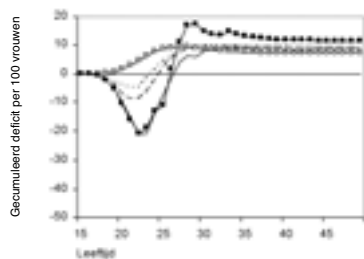
Figuur 1b: Gestandaardiseerde profielen

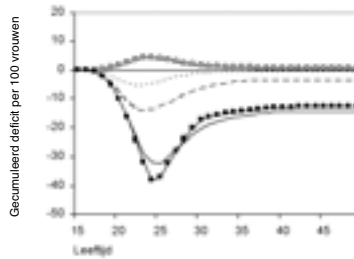
LEGENDE: Geboortecohorten $\triangle$ 1936/40, $\blacktriangle$ 1941/45, +1946/50, $\times$ 1951/55, *1956/60, $\square$ 1961/65, $\blacksquare$ 1966/70
BRON: Nationaal Instituut voor de Statistiek, Volkstelling 1991, bewerking door auteur

Figuur 2: Gecumuleerd verschil in het percentage vrouwen met minstens één kind naar leeftijd, opleidingsniveau, arbeidsmarktparticipatie en gewest. Vrouwen geboren tussen 1931 en 1935 ten opzichte van het totale vruchtbaarheidsprofiel van hun generatie

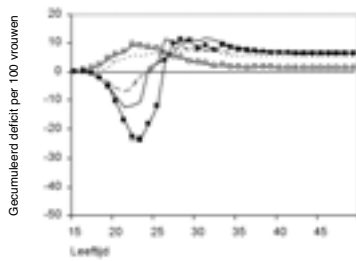
Figuur 2a: Vlaanderen, nooit gewerkt

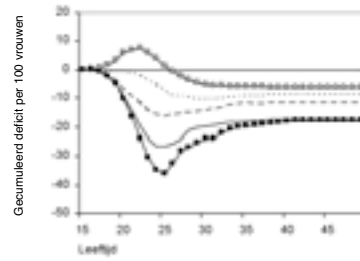
Figuur 2b: Vlaanderen, ooit gewerkt

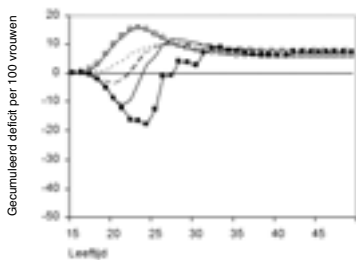
Figuur 2c: Brussel, nooit gewerkt

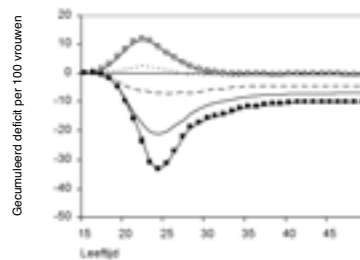
Figuur 2d: Brussel, ooit gewerkt

Figuur 2e: Wallonië, nooit gewerkt

Figuur 2f: Wallonië, ooit gewerkt

LEGENDE: □ Geen & Basis, LSO, -- HSO, — HOKT, ■ UNI & HOLT

BRON: Nationaal Instituut voor de Statistiek, Volkstelling 1991, bewerking door auteur

Figuur 2 splitst het geaggregeerde vruchtbaarheidsprofiel van eerste geboorten voor vrouwen geboren in de vroege jaren dertig verder uit naar opleidingsniveau, arbeidsmarktparticipatie en gewest. Voor elk van deze dertig groepen is het percentage vrouwen met minstens één kind op elke leeftijd opnieuw vergeleken met het geaggregeerde vruchtbaarheidsprofiel van de generatie geboren tussen 1931 en 1935. Uit deze decompositie blijkt dat met name opleidingsniveau en arbeidsmarktparticipatie sterke verschillen genereren in de timing van de eerste geboorte. De timing van eerste geboorten varieert daarentegen nauwelijks in functie van de regionale context. Bij vrouwen die nooit hebben gewerkt – figuren 2a, 2c en 2e – duikt de sterkste differentiatie in functie van opleidingsniveau op rond de leeftijd van 22 jaar. Op die leeftijd ligt het percentage vrouwen met minstens één kind bij de hoogopgeleiden ruim 25 procent lager dan in het geaggregeerde vruchtbaarheidsprofiel van eerste geboorten. Bij vrouwen die nooit hebben gewerkt, vertaalt de sterke differentiatie in de timing van het eerste kind zich evenwel niet naar verschillen in kinderloosheid na de leeftijd van 30 jaar. Bij vrouwen die wel hebben gewerkt, zijn de verschillen in de timing van de eerste geboorte nog uitgesprokener (figuren 2b, 2d en 2f). Opnieuw krijgen laagopgeleide vrouwen hun eerste kind vroeger, maar het percentage vrouwen met minstens één kind ligt bij de hoogopgeleiden nu 25 tot 40 procent lager dan het geaggregeerde vruchtbaarheidsprofiel rond de leeftijd van 23 jaar. De sterke differentiatie in termen van

opleidingsniveau vertaalt zich in het geval van werkende vrouwen echter wel naar sterke verschillen in kinderloosheid na de leeftijd van 30 jaar. Bij vrouwen met een diploma van het tertiair onderwijs blijft het percentage vrouwen met minstens één kind uiteindelijk 10 tot 20 procent achter op het geaggregeerde vruchtbaarheidsprofiel. Het patroon van sterk uitgestelde vruchtbaarheid dat op grote schaal opduikt na 1970 is in andere woorden al terug te vinden bij hoogopgeleide vrouwen geboren in de vroege jaren dertig. De differentiatie die binnen deze generatie wordt vastgesteld in functie van opleidingsniveau en arbeidsmarktparticipatie, is tevens veel groter dan de verschillen die worden vastgesteld over opeenvolgende cohorten. De mediane leeftijd van de moeder bij de geboorte van haar eerste kind bedraagt bijvoorbeeld 28 jaar bij vrouwen met een diploma van het universitair onderwijs in Vlaanderen en Wallonië en zelfs 29 jaar bij vrouwen met hetzelfde opleidingsniveau in Brussel.

In tabel 1 zijn de vruchtbaarheidsprofielen van eerste geboorten eveneens opgesplitst naar opleidingsniveau, arbeidsmarktparticipatie en regio voor vrouwen geboren tussen 1941 en 1945, 1951 en 1955 en 1961 en 1965. Voor nagenoeg alle combinaties van opleidingsniveau, arbeidsmarktparticipatie en gewest ligt het percentage vrouwen met een eerste kind op de leeftijd van 25 jaar hoger bij de generaties geboren in de vroege jaren veertig en vijftig dan bij vergelijkbare groepen geboren tussen 1931 en 1935. Vooral bij vrouwen met een lager opleidingsniveau gaat deze verjonging van het moederschap gepaard met een golf van geboorten in het eerste jaar na het huwelijk (Neels, 2006). Vrouwen geboren in de vroege jaren veertig en vijftig ontkoppelen seksualiteit in toenemende mate van het huwelijk, maar compenseren dit onvoldoende door het gebruik van efficiënte anticonceptie met het oog op de timing van hun kinderen (Lambrechts & Henryon, 1970; Neels, 2006). Ook op de leeftijd van 35 jaar ligt het percentage vrouwen met minstens één kind bij het merendeel van deze groepen hoger dan bij vrouwen met vergelijkbare kenmerken geboren in de vroege jaren dertig. Het deficit aan eerste geboorten bij hoogopgeleide, werkende vrouwen is nu ook kleiner dan bij de generaties geboren tussen 1931 en 1935. De generaties geboren tussen 1961 en 1965 kunnen slechts worden gevolgd tot de leeftijd van 25 jaar. Zeker in Vlaanderen en Wallonië ligt het percentage vrouwen met een eerste kind op de leeftijd van 25 jaar ook in deze generatie voor het merendeel van de combinaties van opleidingsniveau en arbeidsmarktparticipatie hoger dan bij vrouwen geboren tussen 1931 en 1935. Een opvallend gegeven is daarbij dat de sterke terugval van huwelijkscijfers die is vastgesteld bij vrouwen in Wallonië en Brussel, zich niet of nauwelijks vertaalt naar een vergelijkbare terugval van ouderschap (Neels, 2006). Dit gegeven toont aan dat de band tussen samenlevingsvorm en vruchtbaarheid in deze regio's aanzienlijk is verzwakt en dat beide fenomenen zich in toenemende mate onafhankelijk van elkaar ontwikkelen. De combinatie van een dalende huwelijksfrequentie met een niveau van vruchtbaarheid dat op peil blijft, geeft uiteraard aanleiding tot een forse toename van buitenechtelijke vruchtbaarheid in Wallonië en Brussel (Lesthaeghe & Neels, 2002).

De heterogeniteit die wordt teruggevonden bij vrouwen geboren tussen 1931 en 1935, doet vermoeden dat het uitstel van vruchtbaarheid bij de generaties geboren na 1956 wordt gestuurd door de sterke toename van onderwijs- en arbeidsmarktparticipatie en het stijgende gewicht van profielen met uitgesteld ouderschap in het geaggregeerde vruchtbaarheidsprofiel van deze

Tabel 1: Percentage vrouwen met minstens één kind op leeftijden 25 en 35 jaar naar opleidingsniveau, arbeidsmarktparticipatie en gewest. Generaties geboren tussen 1931 en 1965

Covariaten:	% vrouwen met 1 of meer kinderen op leeftijd 25 bij geboortecohorten:				% vrouwen met 1 of meer kinderen op leeftijd 35 bij geboortecohorten:			
	1931/35	1941/45	1951/55	1961/65	1931/35	1941/45	1951/55	1961/65
Vlaanderen, nooit gewerkt								
Geen & basis	62,3	76,2	76,7	67,3	90,8	92,4	87,9	-
Lso	57,8	72,8	75,9	69,6	92,8	94,2	91,5	-
Hso	55,3	72,5	73,8	66,6	92,7	94,2	91,0	-
Hokt	46,3	67,2	69,5	56,3	92,3	96,2	93,5	-
Uni & holt	42,4	52,3	44,7	49,3	96,5	95,5	93,5	-
Vlaanderen, ooit gewerkt								
Geen & basis	57,4	68,1	68,5	59,1	84,1	87,8	85,9	-
Lso	49,3	62,5	63,7	53,5	82,4	87,9	86,4	-
Hso	40,5	54,9	54,1	42,3	79,0	85,2	83,6	-
Hokt	21,2	41,0	40,9	23,4	67,0	83,4	82,5	-
Uni & holt	16,2	27,4	20,9	6,9	68,6	77,8	76,6	-
Brussel, nooit gewerkt								
Geen & basis	61,5	66,3	61,1	57,2	84,8	83,3	77,0	-
Lso	59,1	69,3	60,0	50,0	88,6	89,8	81,9	-
Hso	56,0	67,4	58,1	48,9	90,0	87,9	87,6	-
Hokt	56,5	68,7	65,7	50,0	91,7	98,5	97,1	-
Uni & holt	41,2	34,6	37,9	28,6	91,2	84,6	75,9	-
Brussels, ooit gewerkt								
Geen & basis	54,8	64,6	61,1	53,7	77,3	80,7	77,6	-
Lso	45,9	54,8	50,1	42,1	74,0	77,4	75,5	-
Hso	37,1	47,7	37,8	29,5	71,3	73,8	67,1	-
Hokt	26,9	35,7	24,6	15,0	65,0	69,5	65,8	-
Uni & holt	17,1	19,6	13,9	5,4	63,4	64,4	61,2	-
Wallonië, nooit gewerkt								
Geen & basis	66,9	78,3	79,7	74,9	89,6	91,5	88,5	-
Lso	62,9	77,9	77,7	77,5	90,8	93,8	90,6	-
Hso	62,4	74,9	76,5	73,3	91,9	93,3	91,6	-
Hokt	59,3	63,0	64,6	60,9	91,6	87,2	91,2	-
Uni & holt	40,6	57,8	47,4	34,1	90,6	96,9	93,6	-
Wallonië, ooit gewerkt								
Geen & basis	60,4	70,0	70,5	63,7	82,9	86,5	85,4	-
Lso	54,3	64,1	64,6	59,5	82,1	86,4	85,8	-
Hso	45,7	58,0	54,4	47,5	78,1	84,0	82,9	-
Hokt	33,0	46,3	40,4	29,4	74,9	81,9	81,7	-
Uni & holt	22,1	27,8	23,5	11,8	71,3	76,8	76,3	-
Totaal	53,4	61,6	56,3	40,7	83,3	86,3	83,5	-

LEGENDE: Basis: basisonderwijs; LSO: lager secundair onderwijs; HSO: hoger secundair onderwijs; HOKT: hoger onderwijs korte type (3 jaar); UNI: universiteit; HOLT: hoger onderwijs lange type (4+ jaar)
BRON: Nationaal instituut voor de statistiek, volkstelling 1991, bewerking door auteur

generaties. Waar werkende vrouwen met een tertiaire opleiding nog een minderheid van circa 7 procent vormen in de generatie geboren tussen 1931 en 1935, is het aandeel van deze groepen immers gestegen tot ruim 15 procent in de generatie geboren tussen 1941 en 1945, 22 procent in de generatie geboren tussen 1951 en 1955 en circa 33 procent in de generatie geboren tussen 1961 en 1965. Figuur 1b toetst in welke mate het sterke uitstel van vruchtbaarheid bij vrouwen geboren na 1956 verklaard kan worden door de sterke toename van onderwijs- en arbeidsmarktparticipatie bij deze generaties. De gestandaardiseerde vruchtbaarheidsprofielen laten een vergelijking toe van opeenvolgende generaties waarbij het effect van de toegenomen onderwijs- en arbeidsmarktparticipatie en de gewijzigde blootstelling aan regionale contexten is geneutraliseerd. Uit figuur 1b blijkt dat het percentage vrouwen met minstens één kind op de leeftijd van 20 jaar steevast hoger ligt bij de generaties geboren tussen 1936 en 1970 dan bij vrouwen geboren in de vroege jaren dertig. Deze vaststelling komt overeen met de gegevens in tabel 1 waaruit blijkt dat vrouwen geboren tussen 1936 en 1970 vaak jonger zijn bij de geboorte van hun eerste kind dan vrouwen geboren in de vroege jaren dertig met gelijke kenmerken. De toename van onderwijs- en arbeidsmarktparticipatie bij de generaties geboren na 1930 maakt echter dat de profielen van uitgestelde vruchtbaarheid die kenmerkend zijn voor hoogopgeleide vrouwen, een veel belangrijker gewicht hebben gekregen in het geaggregeerde vruchtbaarheidsprofiel van deze generaties. Het uitstel van vruchtbaarheid wordt in andere woorden volledig gestuurd door een toename van onderwijs- en arbeidsmarktparticipatie. In tegenstelling tot de sterke regionale contrasten die eerder zijn vastgesteld op het gebied van ongehuwd samenwonen en buitenechtelijke vruchtbaarheid, is er nagenoeg geen regionale variatie in de timing van het eerste kind voor vrouwen met eenzelfde opleidingsniveau en arbeidsmarktparticipatie.

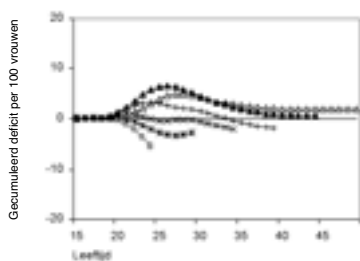
4.2 Tweede geboorten

Figuur 3a vergelijkt het vruchtbaarheidsprofiel van tweede geboorten voor de generaties geboren tussen 1936 en 1970 ten opzichte van het vruchtbaarheidsprofiel van vrouwen geboren tussen 1931 en 1935. In het vruchtbaarheidsprofiel van vrouwen geboren in de vroege jaren dertig heeft minder dan 1 procent van de vrouwen een tweede kind op de leeftijd van 19 jaar. Dit percentage stijgt echter snel tot 15,6 procent op de leeftijd van 24 jaar, 44,7 procent op de leeftijd van 29 jaar, 58,6 procent op de leeftijd van 34 jaar en 62,2 procent op de leeftijd van 39 jaar. Na deze leeftijd stijgt het percentage nog nauwelijks. In de lijn van de evoluties die eerder zijn opgetekend met betrekking tot de timing van het eerste kind, krijgen vrouwen geboren tussen 1936 en 1945 hun tweede kind doorgaans op vroegere leeftijd dan vrouwen geboren in de vroege jaren dertig. Bij deze generaties ligt het percentage vrouwen dat een tweede kind krijgt uiteindelijk ook iets hoger. Het vruchtbaarheidsprofiel van de generaties geboren tussen 1946 en 1955 kent een grilliger verloop. Ook deze vrouwen kennen nog een snellere start dan de generaties geboren tussen 1931 en 1935, maar zetten uiteindelijk minder vaak de stap naar een tweede kind. Het percentage vrouwen met twee of meer kinderen blijft in deze generaties dan ook beperkt tot circa 60 procent. De generatie geboren tussen 1956 en 1960 kent een wat tragere start dan de generatie geboren in de vroege jaren dertig. Ook bij deze vrouwen blijft het percen-

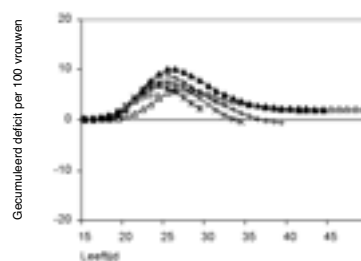
tage vrouwen met twee of meer kinderen beperkt tot 60 procent. Vrouwen geboren na 1960 verzetten opnieuw compleet de bakens en bouwen van meet af aan een deficit aan tweede geboorten op vergeleken met vrouwen geboren tussen 1931 en 1935. Op de leeftijd van 25 jaar ligt het percentage vrouwen met twee of meer kinderen bij de generatie geboren in de vroege jaren zestig ruim 7 procent lager dan bij vrouwen geboren tussen 1931 en 1935.

Figuur 3: Gecumuleerd verschil in de proportie vrouwen met twee of meer kinderen naar leeftijd. Generaties geboren tussen 1936 en 1970 vergeleken met de generatie geboren tussen 1931 en 1935

Figuur 3a: Geobserveerde profielen

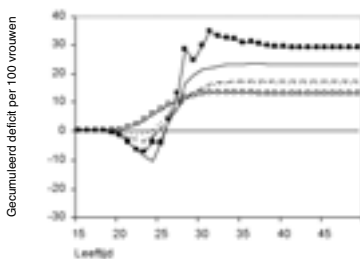
Figuur 3b: Gestandaardiseerde profielen

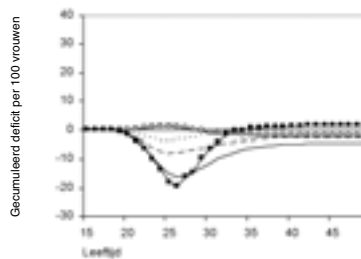
LEGENDE: Geboortecohorten $\triangle$ 1936/40, $\blacktriangle$ 1941/45, $+$ 1946/50, $\times$ 1951/55, $*$ 1956/60, $\square$ 1961/65, $\blacksquare$ 1966/70
BRON: Nationaal Instituut voor de Statistiek, Volkstelling 1991, bewerking door auteur

Figuur 4: Gecumuleerd verschil in het percentage vrouwen met twee of meer kinderen naar leeftijd, opleidingsniveau, arbeidsmarktparticipatie en gewest. Vrouwen geboren tussen 1931 en 1935 vergeleken ten opzichte van het totale vruchtbaarheidsprofiel van hun generatie

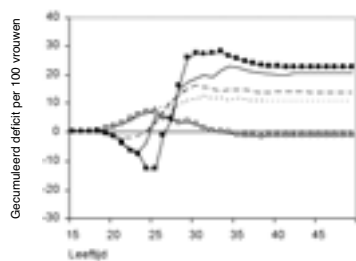
Figuur 4a: Vlaanderen, nooit gewerkt

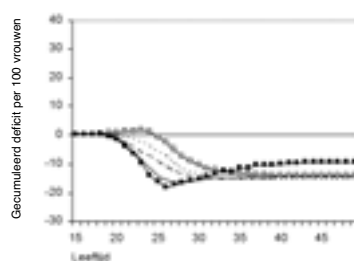
Figuur 4b: Vlaanderen, ooit gewerkt

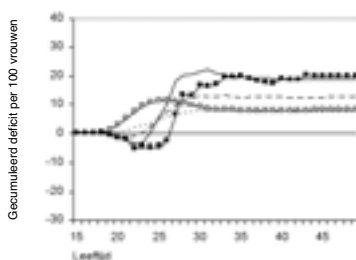
Figuur 4c: Brussel, nooit gewerkt

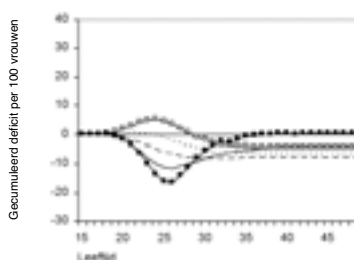
Figuur 4d: Brussel, ooit gewerkt

Figuur 4e: Wallonië, nooit gewerkt

Figuur 4f: Wallonië, ooit gewerkt

LEGENDE: □ Geen & Basis, LSO, -- HSO, — HOKT, ■ UNI & HOLT
 BRON: Nationaal Instituut voor de Statistiek, Volkstelling 1991, bewerking door auteur

Het vruchtbaarheidsprofiel van vrouwen geboren tussen 1931 en 1935 is verder uitgesplitst naar achtergrondkenmerken in figuur 4. Voor elk van de dertig groepen gedefinieerd in termen van opleidingsniveau, arbeidsmarktparticipatie en gewest is het percentage vrouwen met twee of meer kinderen op elke leeftijd opnieuw vergeleken met het geaggregeerde vruchtbaarheidsprofiel van de generatie geboren tussen 1931 en 1935. Figuren 4a, 4c en 4e geven respectievelijk de resultaten weer voor Vlaamse, Brusselse en Waalse vrouwen die nooit hebben gewerkt. Rond de leeftijd van 25 jaar ligt het percentage vrouwen met twee of meer kinderen bij hoogopgeleide vrouwen 5 tot 10 procent lager dan in het geaggregeerde vruchtbaarheidsprofiel. Het verschil dat voor deze groepen wordt vastgesteld voor tweede geboorten, is dus veel beperkter dan het deficit van 10 tot 20 procent dat eerder is vastgesteld voor eerste geboorten. Na de leeftijd van 25 jaar ligt het percentage vrouwen met twee of meer kinderen bij alle groepen hoger dan in het geaggregeerde profiel, met uitzondering van de laagopgeleide vrouwen in Brussel. Opmerkelijk is dat het overschot aan vrouwen met twee of meer kinderen oploopt tot 20 procent bij vrouwen met een diploma van het hoger onderwijs. Figuren 4b, 4d en 4f geven de resultaten weer voor vrouwen die ooit hebben gewerkt. Ook hier zijn de verschillen in de timing van het tweede kind naar opleidingsniveau minder uitgesproken dan bij het eerste kind. Op de leeftijd van 25 jaar blijft het deficit aan vrouwen met minstens twee kinderen beperkt tot 20 procent bij vrouwen met een diploma van het hoger onderwijs. In het geval van eerste geboorten liep dit

deficit voor sommige categorieën op tot 40 procent. Na de leeftijd van 25 jaar neemt de differentiatie in termen van opleidingsniveau geleidelijk af. Opmerkelijk is dat ook hier vrouwen met een diploma van het hoger onderwijs, het vaakst voor een tweede kind kiezen. Tegen de leeftijd van 35 jaar loopt het percentage vrouwen met twee of meer kinderen op tot 62 procent bij hoogopgeleide vrouwen in Vlaanderen en Wallonië. In deze regio's komt de transitie naar een tweede kind frequenter voor bij hoogopgeleide vrouwen dan bij laagopgeleide vrouwen. In Brussel blijft ook na de leeftijd van 25 jaar een deficit aan tweede geboorten bestaan voor alle opleidingsniveaus. Ook hier is het deficit aan tweede geboorten echter het kleinst bij vrouwen met een diploma van het hoger onderwijs.

Tabel 2 schetst de verdere evolutie van de vruchtbaarheidsprofielen voor vrouwen geboren tussen 1941 en 1945, 1951 en 1955 en de generaties geboren tussen 1961 en 1965. Voor nagenoeg alle combinaties van opleidingsniveau, arbeidsmarktparticipatie en regio ligt het percentage vrouwen met een tweede kind op de leeftijd van 25 hoger bij vrouwen geboren in de vroege jaren veertig dan bij de generatie geboren tussen 1931 en 1935. Ook op de leeftijd van 35 ligt het percentage vrouwen met twee kinderen nagenoeg steeds hoger dan bij vrouwen geboren in de vroege jaren dertig. De rangordening in termen van opleidingsniveau blijft in deze generaties dezelfde: vrouwen met een diploma van het hoger onderwijs hebben vaker een tweede kind dan laagopgeleide vrouwen. De conclusie die eerder werd geformuleerd met betrekking tot het geaggregeerde vruchtbaarheidsprofiel van vrouwen geboren tussen 1951 en 1955, blijkt ook te gelden voor de afzonderlijke groepen gedefinieerd in termen van onderwijsniveau, arbeidsmarktparticipatie en regionale context. Ondanks de snellere start ligt het percentage vrouwen met twee of meer kinderen op de leeftijd van 35 voor deze generatie vaak lager dan voor de generaties geboren tussen 1931 en 1935. Dat geldt specifiek voor het merendeel van de vrouwen in Brussel, maar ook voor de laagopgeleide vrouwen in Vlaanderen. De generaties geboren tussen 1961 en 1965 zijn in tabel 2 slechts gevolgd tot de leeftijd van 25 jaar. Ook voor deze vrouwen onthult de opsplitsing naar opleidingsniveau, arbeidsmarktparticipatie en regio een grotere continuïteit dan de geaggregeerde cohortenprofielen doen vermoeden. Met uitzondering van werkende vrouwen in Brussel en ook de hoogopgeleide vrouwen in Vlaanderen en Wallonië, ligt het percentage vrouwen met twee kinderen op de leeftijd van 25 jaar in deze generaties doorgaans hoger dan bij vrouwen met gelijke kenmerken geboren tussen 1931 en 1935.

Voor tweede geboorten is door middel van directe standaardisatie eveneens getoetst in welke mate de verandering van geaggregeerde profielen over opeenvolgende generaties geboren tussen 1936 en 1970 verklaard kan worden door de toename van onderwijs- en arbeidsmarktparticipatie en het toenemende gewicht van de bijbehorende vruchtbaarheidsprofielen. De resultaten worden samengebracht in figuur 3b. Het percentage vrouwen met twee of meer kinderen ligt voor de generaties geboren tussen 1936 en 1970 steevast hoger op de leeftijd van 25 jaar dan bij vrouwen geboren in de vroege jaren dertig. Dit strookt met de resultaten in tabel 2 waaruit blijkt dat het percentage vrouwen met minstens twee kinderen op de leeftijd van 25 jaar vaak hoger ligt voor de generaties geboren tussen 1936 en 1970 dan bij vrouwen geboren in de vroege jaren dertig met gelijkaardige kenmerken. Ook het uitstel van tweede geboorten in figuur 3a blijkt dus grotendeels gestuurd te zijn door een toename van onderwijs- en arbeidsmarktpartici-

Tabel 2: *Percentage vrouwen met 2 of meer kinderen op leeftijd 25 en 35 jaar naar opleidingsniveau, arbeidsmarktparticipatie en gewest. Generaties geboren tussen 1931 en 1965*

Covariaten:	% vrouwen met 2 of meer kinderen op leeftijd 25 bij geboortecohorten:				% vrouwen met 2 of meer kinderen op leeftijd 35 bij geboortecohorten:			
	1931/35	1941/45	1951/55	1961/65	1931/35	1941/45	1951/55	1961/65
Vlaanderen, nooit gewerkt								
Geen & basis	29,1	43,2	44,7	39,2	73,2	74,3	67,5	-
Lso	24,0	37,9	42,1	39,0	76,4	77,6	73,0	-
Hso	21,9	36,4	38,5	35,1	76,9	78,8	75,2	-
Hokt	18,3	29,3	34,2	24,1	83,2	87,1	88,3	-
Uni & holt	17,6	17,0	15,4	14,5	90,6	87,5	84,6	-
Vlaanderen, ooit gewerkt								
Geen & basis	22,8	32,0	28,4	24,4	58,0	59,3	54,6	-
Lso	17,9	26,2	23,7	19,7	59,3	60,3	56,5	-
Hso	13,3	20,6	17,6	13,5	56,1	59,5	57,6	-
Hokt	6,4	11,9	11,2	4,7	53,9	66,4	67,1	-
Uni & holt	3,3	6,7	3,9	0,9	60,3	66,5	63,8	-
Brussel, nooit gewerkt								
Geen & basis	28,4	36,2	35,6	40,4	58,8	60,8	56,1	-
Lso	29,7	32,0	29,0	22,3	71,2	65,2	63,2	-
Hso	24,2	35,3	21,9	28,7	74,4	68,9	76,2	-
Hokt	26,9	34,3	20,0	25,0	82,4	88,1	77,1	-
Uni & holt	8,8	3,8	6,9	9,5	85,3	69,2	69,0	-
Brussel, ooit gewerkt								
Geen & basis	20,6	29,8	23,6	21,9	46,7	48,9	46,1	-
Lso	15,8	22,5	16,5	14,2	44,4	46,0	43,4	-
Hso	12,2	16,1	9,4	7,2	44,6	42,4	38,1	-
Hokt	7,2	10,2	5,7	2,4	45,4	45,8	45,2	-
Uni & holt	5,3	5,1	2,2	0,4	48,5	46,5	44,6	-
Wallonië, nooit gewerkt								
Geen & basis	32,9	48,7	50,0	48,2	67,8	74,9	71,2	-
Lso	25,7	44,6	43,7	46,1	67,3	75,8	69,7	-
Hso	26,2	39,0	39,5	40,9	72,0	75,1	71,3	-
Hokt	27,3	28,9	31,5	28,5	79,4	76,3	77,3	-
Uni & holt	17,2	25,0	17,9	6,8	79,7	87,5	87,2	-
Wallonië, ooit gewerkt								
Geen & basis	26,1	37,7	32,3	29,5	55,7	62,2	56,3	-
Lso	20,1	28,9	24,1	23,3	53,2	57,7	54,0	-
Hso	15,3	22,7	17,0	14,9	51,8	56,7	51,9	-
Hokt	10,3	14,2	9,9	6,3	54,6	59,6	60,3	-
Uni & holt	5,2	6,9	4,6	1,7	59,0	61,5	60,7	-
Totaal	21,5	27,8	21,1	14,2	59,9	61,6	57,5	-

LEGENDE: Basis: basisonderwijs; LSO: lager secundair onderwijs; HSO: hoger secundair onderwijs; HOKT: hoger onderwijs korte type (3 jaar); UNI: universiteit; HOLT: hoger onderwijs lange type (4+ jaar)
BRON: Nationaal Instituut voor de Statistiek, Volkstelling 1991, bewerking door auteur

patie. In figuur 3b is evenwel een zeer klein deficit aan tweede geboorten terug te vinden voor de generaties geboren tussen 1946 en 1955. Dit is vermoedelijk te wijten aan een tijdelijke terugval van de transitie naar het tweede kind gedurende de jaren zeventig (Neels, 2006). Sinds het midden van de jaren tachtig schommelt de kans om een tweede kind te krijgen voor vrouwen met een eerste kind opnieuw rond 75 procent. Dat percentage is vergelijkbaar met de waarden die zijn opgetekend gedurende de jaren zestig.

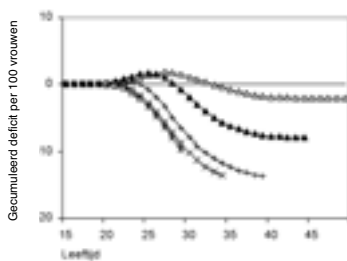
4.3 Derde geboorten

Figuur 5a vergelijkt tot slot het vruchtbaarheidsprofiel van derde geboorten voor vrouwen geboren tussen 1936 en 1970 ten opzichte van het geaggregeerde profiel van de vrouwen geboren in de vroege jaren dertig. In deze generatie had 4,0 procent van de vrouwen een derde kind op de leeftijd van 24 jaar. Na deze leeftijd stijgt het percentage snel tot 19,3 procent op de leeftijd van 29 jaar, 31,9 procent op de leeftijd van 34 jaar en 36,0 procent op de leeftijd van 39 jaar. In tegenstelling tot de evoluties die eerder zijn vastgesteld voor eerste en tweede geboorten, ligt het percentage vrouwen met drie of meer kinderen bij de generaties geboren tussen 1936 en 1945 op jongere leeftijd nauwelijks hoger dan bij vrouwen geboren in de vroege jaren dertig. Na de leeftijd van 35 jaar ligt het percentage vrouwen met drie of meer kinderen bij deze generaties enkele procentpunten lager dan bij vrouwen geboren in de vroege jaren dertig. Het tekort aan derde geboorten wordt echter snel groter bij vrouwen geboren na 1940. Bij de generaties geboren tussen 1951 en 1955 ligt percentage vrouwen met drie of meer kinderen rond de leeftijd van 35 jaar circa 13 procent lager dan bij vrouwen geboren in de vroege jaren dertig. De vrouwen geboren tussen 1956 en 1970 volgen het spoor dat werd uitgezet door vrouwen geboren in de vroege jaren vijftig.

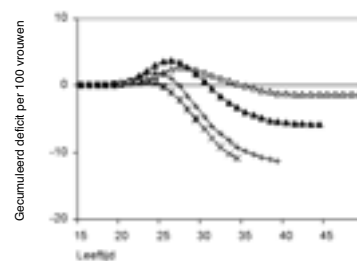
Het geaggregeerde vruchtbaarheidsprofiel van vrouwen geboren in de vroege jaren dertig is

Figuur 5: Gecumuleerd verschil in de proportie vrouwen met 3 of meer kinderen. Generaties geboren tussen 1936 tot 1970 vergeleken met de generatie geboren tussen 1931 en 1935

Figuur 5a: Geobserveerde profielen

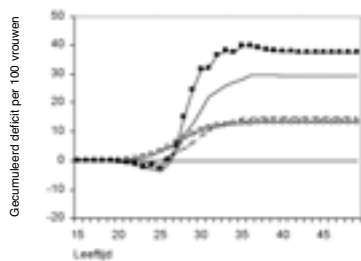
Figuur 5b: Gestandaardiseerde profielen

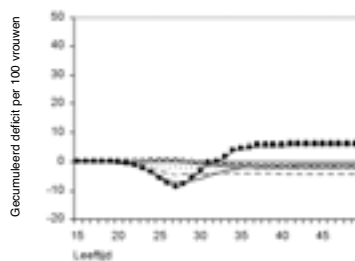
LEGENDE: Geboortecohorten $\triangle$ 1936/40, $\blacktriangle$ 1941/45, $+$ 1946/50, $\times$ 1951/55, $*$ 1956/60, $\square$ 1961/65, $\blacksquare$ 1966/70
BRON: Nationaal Instituut voor de Statistiek, Volkstelling 1991, bewerking door auteur

Figuur 6: Gecumuleerd verschil in het percentage vrouwen met drie of meer kinderen naar leeftijd, opleidingsniveau, arbeidsmarktparticipatie en gewest. Generatie geboren tussen 1931 en 1935. Vrouwen geboren tussen 1931 en 1935 ten opzichte van het totale vruchtbaarheidsprofiel van hun generatie

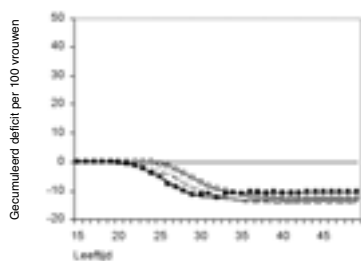
Figuur 6a: Vlaanderen, nooit gewerkt

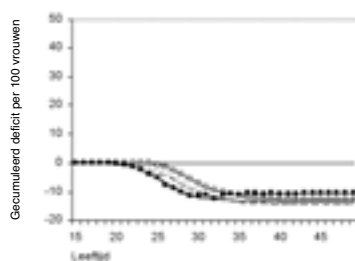
Figuur 6b: Vlaanderen, ooit gewerkt

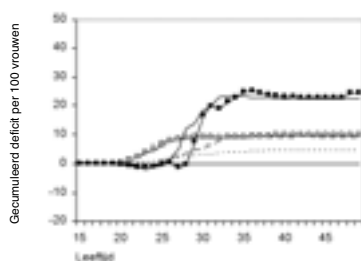
Figuur 6c: Brussel, nooit gewerkt

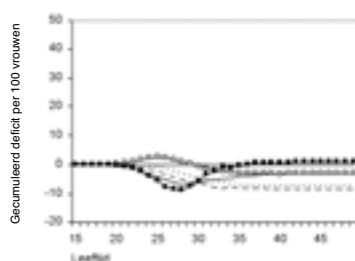
Figuur 6d: Brussel, ooit gewerkt

Figuur 6e: Wallonië, nooit gewerkt

Figuur 6f: Wallonië, ooit gewerkt

LEGENDE: □ Geen & Basis, LSO, -- HSO, — HOKT, ■ UNI & HOLT

BRON: Nationaal Instituut voor de Statistiek, Volkstelling 1991, bewerking door auteur

verder opgesplitst naar achtergrondkenmerken in figuur 6. Alle combinaties van opleidingsniveau, arbeidsmarktparticipatie en gewest worden daarbij opnieuw uitgezet tegenover het geaggregeerde vruchtbaarheidsprofiel. Bij vrouwen die nooit hebben gewerkt ligt het percentage vrouwen met minstens drie kinderen doorgaans aanzienlijk hoger dan in het geaggregeerde vruchtbaarheidsprofiel (figuren 6a, 6c en 6e). Dit surplus aan vrouwen met drie of meer kinderen is het meest uitgesproken bij vrouwen met een diploma van het hoger onderwijs en loopt op tot 20 procent in Wallonië en Brussel en 30 procent in Vlaanderen. Bij vrouwen die ooit hebben gewerkt – figuren 6b, 6d en 6f – is de differentiatie in functie van opleidingsniveau kleiner geworden dan bij eerste en tweede geboorten. Met uitzondering van vrouwen met een universitair diploma in Vlaanderen en Wallonië, ligt het percentage vrouwen met drie of meer kinderen lager dan in het geaggregeerde vruchtbaarheidsprofiel. Waar het deficit in Vlaanderen beperkt blijft tot 5 procent, loopt het verschil in Brussel doorgaans op tot 10 procent.

In tabel 3 is het vruchtbaarheidsprofiel van derde geboorten eveneens naar achtergrondkenmerken opgesplitst voor vrouwen geboren tussen 1941 en 1945, 1951 en 1955 en 1961 en 1965. Voor nagenoeg alle combinaties van opleidingsniveau, arbeidsmarktparticipatie en gewest ligt het percentage vrouwen met drie kinderen op de leeftijd van 35 jaar fors lager dan bij vrouwen geboren in de vroege jaren dertig met gelijkaardige kenmerken. Dat is zowel het geval bij de generaties geboren tussen 1941 en 1945 als bij de generaties geboren tussen 1951 en 1955. In figuur 5b is door middel van directe standaardisatie opnieuw getoetst in welke mate de terugval van derde geboorten bij de generaties geboren na 1936 verklaard kan worden door de toename van onderwijs- en arbeidsmarktparticipatie bij deze cohorten. De gestandaardiseerde vruchtbaarheidsprofielen in figuur 5b verschillen echter nauwelijks van de geobserveerde profielen in figuur 5a. De terugval van derde geboorten die wordt opgetekend bij cohorten geboren na 1936, kan in andere woorden niet verklaard worden door de toegenomen onderwijs- en arbeidsmarktparticipatie. De terugval van geboorten van derde en hogere orde is bij de generaties geboren na 1940 verantwoordelijk voor de daling van de totale vruchtbaarheid onder het vervangingsniveau. De afbouw van derde geboorten wordt vermoedelijk gedreven door de opkomst en verspreiding van efficiënte anticonceptie sinds 1960, maar staat alleszins los van het uitstel van vruchtbaarheid. Dat laatste blijkt het duidelijkst uit het profiel van de generaties geboren in de vroege jaren veertig en vijftig van de twintigste eeuw. Deze cohorten worden enerzijds gekenmerkt door een zeer vroeg vruchtbaarheidsprofiel voor eerste en tweede geboorten, maar tegelijkertijd door sterke afbouw van geboorten van derde en hogere rang. Deze afbouw van derde kinderen komt voor bij alle groepen ongeacht opleidingsniveau, arbeidsmarktparticipatie en regio en lijkt dus los te staan van zowel de culturele als de neoklassieke verklaringen van dalende vruchtbaarheid. De transitie naar een derde kind is bovendien gestabiliseerd op een erg laag niveau sinds circa 1975 (Neels, 2006). Een sterke stijging van geboorten van derde en hogere rang – en in het verlengde daarvan een herstel van de vruchtbaarheid tot het vervangingsniveau – lijkt om die reden dan ook onwaarschijnlijk.

Tabel 3: *Percentage vrouwen met 3 of meer kinderen op leeftijd 25 en 35 jaar naar opleidingsniveau, arbeidsmarktparticipatie en gewest. Generaties geboren tussen 1931 en 1965*

Covariaten:	% vrouwen met 3 of meer kinderen op leeftijd 25 bij geboortecohorten:				% vrouwen met 3 of meer kinderen op leeftijd 35 bij geboortecohorten:			
	1931/35	1941/45	1951/55	1961/65	1931/35	1941/45	1951/55	1961/65
Vlaanderen, nooit gewerkt								
Geen & basis	9,6	15,7	12,1	13,5	45,9	41,1	30,2	-
Lso	5,9	11,1	9,3	10,6	45,7	39,2	31,2	-
Hso	5,2	7,9	7,8	8,0	47,2	38,7	33,3	-
Hokt	2,7	5,4	5,5	3,0	61,2	53,2	54,5	-
Uni & holt	3,5	2,3	1,6	2,9	72,9	46,6	52,0	-
Vlaanderen, ooit gewerkt								
Geen & basis	6,5	9,7	5,1	4,9	31,5	26,0	17,4	-
Lso	4,5	5,9	3,1	3,1	31,4	23,1	16,0	-
Hso	2,5	3,7	1,7	1,5	28,9	22,0	15,6	-
Hokt	0,9	1,4	0,7	0,3	31,2	26,0	24,9	-
Uni & holt	0,4	0,8	0,2	0,1	37,7	30,8	28,8	-
Brussel, nooit gewerkt								
Geen & basis	8,1	16,2	12,1	17,5	32,5	33,2	33,1	-
Lso	9,8	13,1	7,7	5,3	39,3	31,1	29,7	-
Hso	6,9	4,7	2,9	7,4	44,4	27,9	38,1	-
Hokt	2,8	3,0	0,0	0,0	51,9	44,8	42,9	-
Uni & holt	0,0	0,0	0,0	0,0	58,8	34,6	37,9	-
Brussel, ooit gewerkt								
Geen & basis	5,8	9,6	5,4	5,6	21,9	20,4	16,2	-
Lso	3,6	5,0	2,3	2,3	19,3	16,1	12,6	-
Hso	2,2	2,3	1,0	0,8	19,1	11,8	9,3	-
Hokt	1,1	1,4	0,4	0,3	20,2	14,5	14,4	-
Uni & holt	1,0	0,5	0,0	0,1	22,1	14,9	15,3	-
Wallonië, nooit gewerkt								
Geen & basis	12,8	21,2	17,9	18,7	42,2	47,5	40,0	-
Lso	7,5	16,0	10,5	12,3	37,3	41,0	33,7	-
Hso	6,2	10,3	7,5	9,4	41,9	38,0	31,3	-
Hokt	5,6	5,2	6,1	3,4	56,5	46,4	40,9	-
Uni & holt	6,3	6,3	1,3	0,0	57,8	64,1	66,7	-
Wallonië, ooit gewerkt								
Geen & basis	8,7	14,2	7,4	7,8	30,2	31,8	22,4	-
Lso	5,2	8,0	3,5	3,9	26,1	23,7	16,8	-
Hso	3,5	4,1	1,7	1,8	24,7	21,0	14,9	-
Hokt	2,1	2,1	0,7	0,4	29,2	23,1	20,4	-
Uni & holt	0,7	0,7	0,3	0,0	32,9	27,8	25,1	-
Totaal	6,2	7,9	3,3	2,3	33,2	26,9	19,2	-

LEGENDE: Basis: basisonderwijs; LSO: lager secundair onderwijs; HSO: hoger secundair onderwijs; HOKT: hoger onderwijs korte type (3 jaar); UNI: universiteit; HOLT: hoger onderwijs lange type (4+ jaar)

BRON: Nationaal Instituut voor de Statistiek, Volkstelling 1991, bewerking door auteur

5. Samenvatting en conclusie

Heterogeniteit is de belangrijkste conclusie die naar voren komt uit de reconstructie van vruchtbaarheidsprofielen bij Belgische vrouwen. Hoewel de opkomst van echtscheiding, ongehuwd samenwonen en buitenechtelijke vruchtbaarheid, maar ook het uitstel van gezinsvorming en het ontstaan van vruchtbaarheid onder het vervangingsniveau samen optreden in de tijd – de zogenaamde tweede demografische transitie – hebben deze evoluties vaak betrekking op verschillende groepen en worden ze gekenmerkt door verschillende verklaringsgronden (Neels, 2006). In België kunnen *grosso modo* drie bewegingen onderscheiden worden in het demografische landschap na 1960. De eerste beweging – het toenemende uitstel van eerste en tweede geboorten – wordt gestuurd door de forse toename van onderwijsniveau en arbeidsmarktparticipatie en vertoont nauwelijks variatie in functie van regionale contexten. Hoewel sterke regionale verschillen worden teruggevonden voor echtscheiding, ongehuwd samenwonen en het krijgen van kinderen buiten het huwelijk, is deze regionale variatie niet terug te vinden voor vruchtbaarheidsprofielen van eerste en tweede geboorten. Dit doet vermoeden dat de rol van culturele factoren op dit vlak veeleer beperkt is. Uitstel van vruchtbaarheid is verder vooral kenmerkend voor hoogopgeleide vrouwen, terwijl ongehuwd samenwonen en vruchtbaarheid buiten het huwelijk vooral frequent voorkomen bij laagopgeleide vrouwen in Wallonië en Brussel. Het uitstel van vruchtbaarheid dat na 1970 op grote schaal opduikt, moet dan ook begrepen worden als een gevolg van structurele veranderingen. Dit uitstel van eerste en tweede geboorten blijkt overigens slechts in beperkte mate te leiden tot afstel van vruchtbaarheid (Neels, 2006). De tweede beweging – de opkomst van ongehuwd samenwonen en als gevolg daarvan ook ouderschap buiten het huwelijk – betreft een keuze voor alternatieve leefvormen en wijst op toegenomen secularisatie en veranderende waardepatronen. Deze fenomenen worden ook gekenmerkt door een specifiek regionaal patroon met telkens hoge frequenties in Wallonië en Brussel en lagere frequenties in het meer conservatieve Vlaanderen. Hoewel het fenomeen echtscheidingen minder goed gedocumenteerd kan worden aan de hand van retrospectieve gegevens, suggereert de reconstructie van cohortenprofielen dat zowel de forse toename van arbeidsmarktparticipatie – en de toegenomen economische onafhankelijkheid van vrouwen – als culturele factoren de hand hebben in de toename van echtscheiding (Neels, 2006). De derde beweging – de afbouw van geboorten van derde en hogere orde met vruchtbaarheid onder het vervangingsniveau tot gevolg – ontsnapt zowel aan de culturele als de neoklassieke verklaringen van demografisch gedrag. Opmerkelijk is wel dat de transitie naar een derde geboorte het vaakst voorkomt bij hoger opgeleide vrouwen. De transitie naar een vierde kind is nagenoeg verdwenen bij de recentere generaties en dat voor alle combinaties van opleidingsniveau, arbeidsmarktparticipatie en gewest (Neels, 2006).

Cohortengegevens voor de generaties vrouwen geboren tussen 1931 en 1975 tonen aan dat – in tegenstelling tot wat de neoklassieke en de culturele verklaringen suggereren – de verschillende veranderingen op het gebied van huwelijk en vruchtbaarheid geen coherent patroon vormen op individueel niveau. Het patroon van uitgestelde vruchtbaarheid gaat terug tot hoogopgeleide vrouwen geboren in 1920. In 1940 en 1950 schommelt de mediane moederschap-

leeftijd bij deze groep al rond 30 jaar. De trend van uitstel van vruchtbaarheid gaat daarmee de toename van echtscheidingen, de dalende huwelijksfrequentie en de toename van ongehuwd samenwonen vooraf. De daling van de huwelijksfrequentie en de opkomst van het ongehuwd samenwonen duiken pas op bij jongere geboortecohorten en worden – in tegenstelling tot het uitstel van vruchtbaarheid – gekenmerkt door sterke regionale differentiatie (Lesthaeghe & Neels, 2002; Neels, 2006). Ook de opkomst van ouderschap buiten het huwelijk wordt gekenmerkt door datzelfde patroon. De daling van de Belgische vruchtbaarheid onder het vervangingsniveau is tot slot te wijten aan de daling van geboorten van derde en hogere orde. Ook deze trend manifesteert zich onafhankelijk van het uitstel van ouderschap en de veranderingen in huwelijkspatronen. De conclusie is dan ook dat de term ‘tweede demografische transitie’ geschikt is om de aandacht te vestigen op de verschillende ontwikkelingen die simultaan plaatsvinden sinds 1960 op het gebied van demografisch gedrag en deze te onderscheiden van de eerste demografische transitie. De veronderstelling dat deze veranderingen op demografisch vlak ook telkens gestuurd worden door culturele factoren, blijkt echter onterecht.

Noten

1. Karel Neels is docent onderzoeksmethoden aan de Hogeschool Gent en wetenschappelijk medewerker aan het Steunpunt Demografie van de Vrije Universiteit Brussel. Correspondentieadres: Karel Neels, Vakgroep Sociaal Onderzoek, Vrije Universiteit Brussel, Pleinlaan 2, 1050 Brussel. E-mail: Karel.Neels@vub.ac.be. Een eerdere versie van dit artikel werd voorgesteld in de sessie ‘Policy and Population’ van de Nederlandse Demografiedag, 6 oktober 2005, Utrecht.
2. De term ‘eerste demografische transitie’ verwijst naar de verandering van huwelijks- en vruchtbaarheidspatronen die in de meeste Europese landen plaatsvond aan het einde van de negentiende eeuw. Deze transitie werd gekenmerkt door een sterke stijging van huwelijkscijfers en een daling van vruchtbaarheid binnen het huwelijk. Ook buitenechtelijke vruchtbaarheid werd naar het begin van de twintigste eeuw minder frequent dan tijdens de negentiende eeuw het geval was geweest.
3. Deze redenering verklaart eveneens waarom de ordespecifieke gegevens die retrospectief berekend zijn op basis van de volkstelling systematisch te hoog uitvallen voor eerste geboorten en systematisch te laag voor geboorten van tweede en hogere orde. In de registratiegegevens worden opeenvolgende geboorten van dezelfde moeder immers telkens als eerste geboorten geregistreerd wanneer zij plaatsvinden in verschillende huwelijken.
4. De analyses hebben betrekking op de gegevens van 2.172.556 vrouwen geboren tussen 1931 en 1970.

Literatuur

- Becker, G.S. (1960). An Economic Analysis of Fertility. In National Bureau of Economic Research, *Demographic and Economic Change in Developed Countries* (pp. 209-231). Princeton: Princeton University Press.
- Blake J. (1965). Demographic Science and the redirection of population policy. In Sheps, M.C. & J.C. Ridley (eds.), *Public Health and Population Change* (pp. 41-69). Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Coale, A.J. & S. Cotts-Watkins (eds.) (1986). *The Decline of Fertility in Europe*. Princeton: Princeton University Press.

- Council of Europe (2004). *Recent demographic developments in Europe 2000*. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- Lambrechts, E. & C. Henryon (1970). *Vruchtbaarheid en contraceptie bij jonge echtparen. Een sociologische analyse*. Antwerpen: Standaard Wetenschappelijke Uitgeverij.
- Lesthaeghe, R. (1977). *The Decline of Belgian Fertility, 1800-1970*. Princeton: Princeton University Press.
- Lesthaeghe, R. & D.J. van de Kaa (1986). Twee demografische transitie's? In Lesthaeghe R. & D.J. van de Kaa (eds.), *Bevolking: groei en krimp* (pp. 9-24). Boekaflevering bij Mens & Maatschappij jaargang 26. Deventer: Van Loghum Slaterus.
- Lesthaeghe, R. & J. Surkyn (1988). Cultural dynamics and economic theories of fertility change. *Population and Development Review*, 14, 1-45.
- Lesthaeghe, R. & K. Neels (2002). From the First to the Second Demographic Transition: An Interpretation of the Spatial Continuity of Demographic Innovation in France, Belgium and Switzerland. *European Journal of Population*, 18, 325-360.
- Neels K. (2006). *Reproductive Strategies in Belgian Fertility: 1930-1990*. Brussels: NIDI-CBGS Publications, 38.
- Ní Brolcháin, M. (ed.) (1993). *New Perspectives on Fertility in Britain*. London: HMSO, Studies on Medical and Population Subjects, 55.
- Palloni, A. (2001). Diffusion in Sociological analysis. In National Research Council, *Diffusion Processes and Fertility Transition: Selected Perspectives*. Washington, DC: National Academy Press.
- Pollak, R.A. & S. Cotts-Watkins (1993). Cultural and Economic Approaches to Fertility: Proper Marriage or Mésalliance? *Population and Development Review*, 19, 467-496.
- Witte, E., J. Craeybeckx & A. Meynen (1997). *Politieke Geschiedenis van België. Van 1830 tot heden*. Brussel: VUB Press.